

PAUL VALÉRY

Jegyzetek a *Pascal egy gondolatáról* című tanulmányhoz

*Le Silence éternel de ces espaces infinis M'EFFRAYE.
A végtelen terek örökös csendje megborzaszt...*

Ez a mondat – formájának pompája s annak ereje miatt, amit az emberi lelkekbe be akar vésni, egyike a valaha is leírt leghíresebbeknek – *költemény*, és semmiképpen nem *gondolat*.

Ugyanis az *örök* és a *végtelen* fogalma a nem-gondolkodás szimbólumai. Értékük merőben érzelmi jellegű. Csak bizonyos érzékeny emberi alkatra hatnak. Mert *azt a sajátos érzést idézik elő, hogy ne tudjunk elképzelni semmit*.

Pascalnak köszönhetjük, hogy ezekkel a fogalmakkal az irodalom él vagy visszaél – olyan fogalmak ezek, amelyek alkalmasak a költői használatra, de csakis arra.

Ő ezeket szimmetrikus rendbe állítja, meghökkentő *egyensúlyi alakzatot* alkot belőlük, s abból szakítja ki, azzal állítja szembe (akár egy ember a magányban, égi elveszettségben, jelen-téktelenül és töprengve) ezt a fordulatot: MEGBORZASZT. Figyeljük meg, hogyan *tételeződik* itt az egek tömény embertelensége, egy nagyszerű vers formájának örvén, amelyben azonos funkciójú szavak kapaszkodnak össze és kölcsönösen fokozzák hatásukat: főnév főnévhez társul: *csend a terekhez*; és jelző a jelzőhöz: *végtelen az örökhöz*.

Ez a hatalmas vers egy önmagában teljes rendszer retorikus képét közvetíti, „VI-LÁGEGYETEMET” alkot...

Ami az emberi tartalmat illeti, az életet, az öntudatot, a borzalmat: mindez a sortörésben zsúfolódik össze: MEGBORZASZT.

A vers *tökéletes*.

Erről a versről továbbá azt mondanám:

Az igazi költészet – nyelvezetének *anyaga* vagy anyagának elrendezése révén – mindig megpróbálja utánózni azt, amiről beszél.

Mivel azonban a szavak teste és csoportosításuk taktikája a nyelvtani forma keretében független a hozzájuk társított és *értelmüket* meghatározó szokványos jelentéstartalmaktól, *csak roppant kicsiny esély van arra, hogy egy gondolat közvetlen kifejeződése a költői köntösben megnyilvánuló szellem számára alkalmasnak mutatkozzék*.

Nem létezne költészet, nem találta volna fel az ember, ha ez az egyszeri eset soha nem állna elő.

Nem létezne költészet, ha türelmes munkával és egy sor mesterséges fogással, csereberék s alárendelések kísérleteivel nem sikerülne szerencsés eseteket felhalmozni – és azok közül annyit egyesíteni, amennyi csak lehetséges –, hogy hatékony időtartamú képződményeket hozzunk létre.

Az említett szerencsés és elszigetelten be-bekövetkező eseteket a költő várja, lesi és halmozza, tenyészt, sőt igyekszik szaporaságukat növelni – ezeket alkalmasint s a merő véletlen kegyénél fogva akárki tetszőlegesen előidézheti; de ez még nem jelenti, hogy az, aki a feltoluló jeleket egymás mellé illeszti, azokat észleli is, sőt méltányolni képes. Az emberek zöme efféle teremtésre egész életében érzéketlen.

Gondoljunk a gyermeki szájban felhangzó, gyakran meghökkentő szavakra, amelyek bája vagy mélysége szerzőjük számára is rejtve marad.

De semmi efféle nincsen Pascalnál.

Vers vagy gondolat – e jegyzet témája az „ÖRÖKÖS CSEND”, és semmit nem óhajtunk kínálni az olvasónak, ami nem adódik szükségszerűen ebből a szép és tömör szövegből.

Úgy tűnt, Pascal legmélyebb rétegeiben, bizonyos szavak fényében, igencsak szembeszökő szándékokat és ellentmondásokat fedezhetünk fel. És úgy tűnt, ezeket meg is határozhatjuk, le tudjuk írni.

Először azzal foglalkoztunk, hogy megmutassuk: vallásos emberek általános érzékelése a csillaggal telehintett éjszakai égbolt láttán milyen meghökkentő módon ellentétes azzal, amiről Pascal beszámol nekünk.

Ők Istent pillantják meg a szikrával meghintett űrben.

Hallják a szavát. Számukra az örökös csendet áttöri a kozmikus dicshimnusz ragyogó muzsikája.

De amíg az éjszaka látványa őket annyira felkavarja és elragadja – pogányokat, zsidókat és keresztényeket –, szorongással tölti el és gyötéri azt, *aki már talált*.

Az vitathatatlan. Az ellentmondás nyilvánvaló. Ennek a kétségtelen hasadásnak jelentenie kell valamit.

Tudom én, tudom, hogy Pascal ege nem korábbi idők rajongóinak ege többé.

Megjelent már Kopernikusz és Kepler; és Galilei. A Föld már csak csekély jelentőségű az égből. Az ember többé nem a világmindenség középpontja. Általában nehéz már elgondolni, hogy ez a mindenség érte teremtett, s hogy ő a Mindenható különleges figyelmének tárgya. Pascal azonban ebben a második kiadású égből – amelyet átdöf a távcső és módosít az új csillagászat – a maga részéről néhány új indokot talál arra, hogy rettegessen.

Számára semmi nem létezik a világon, amiből ne tudná kiszajtolni mérgét. Itt az égből nyeri ki azt. Mivel képtelen arra, hogy személyes érdekeitől eltekintsen, szertelen mohósággal veti magát mindenre, ami nyomasztja. Képtelen tudomásul venni, hogy nem több, mint ami. Nem elégszik meg azzal, hogy ő Pascal... Ki tudja, nem csüggesztette-e túl mélyen és túl keserűen *Descartes* dicsősége, hiszen az ő érdemeit kicsinyíteni s nagy reménységeit kigúnyolni soha nem átalotta; s hogy egy gyűszűnyi gyöttrő féltékenység, egy rejtett tüske a szívében...

Talán önimádatának különösen fájdalmas sérelme indíthatta arra, hogy kezdeményezte minden emberi érték általános bomlasztását. Némely vetélytárs annyira fenyegeti az embert, hogy csak úgy tudjuk letiporni őket, ha az egész céh hitelét hírbe hozzuk.

„Jegyzeteim” menete, természetesen, azt eredményezte, hogy azt az eszmét, amelyet Pascal önmagáról közöl velünk (pontosabban: amelyet a hagyomány róla felkínál nekünk), ütköztettük azzal az *eszmével*, amelyet *mi magunk* alakíthatunk ki róla.

(De nem ajánlatos azzal hízelegni magunknak, hogy az egyik *igazabb*, mint a másik. Ilyen igénynek – bármelyikre vonatkozólag – semmi értelme nem volna.)

Említett híres versünkben én fáradság nélkül felfedezhettem valami olyan akaratot és képességet, amely nehezen összeegyeztethető a szív egyszerűségével és a kétségbeesésnek azzal az integritásával, mely a Szellem legendájának ehhez a legsötétebb, legtisztább alakjához méltó volna.

Ez pedig azzal a kockázattal járt, hogy Pascalt *emberibb*, és talán *mélyebb* vonásokkal kellett ábrázolnom.

Persze, egy nevezetes alaknak efféle új szemlélete nem felelhetett meg akárki ízlésének.

Amit én vitathatatlannak véltem, azt olvasóim az én mesterkedésemnek tartották. Akadtak, akiket állításaim felzaklattak; mások botrányt emlegettek. Néhányan legkitűnőbb kortársaim közül egyenesen személyes sértésnek tekintették vizsgálódásom eredményét (pedig azt bárki elvégezheti). – Térjek talán vissza a dologra? Mit is tettem hát? Én ahhoz, amit Pascal érzelmi világáról mond s amit a legenda róla oly szűkmarkúan állít, mindössze azt tettem hozzá, hogy ő mindezt *művészien* mondja. Az *örökös csendről* szóló pár szóban világosan felismertem az *író*t, a *költőt*, és szinte a szónokot.

Ki ne látná meg benne ezeket? – S aki meglátja, az talán nem egy teljesen másféle Pascalt fedez fel benne, mint a romantikusok tömbszerű, nyers, tökéletesen és menthetetlenül *irtóztató* figuráját?

A szinte tömény magasztalásra berendezkedett hagyomány a keserű és feltétlen világmegvetés hőségének mutatja őt. Ebben az értelemben ő volna eszményi példaképe annak, hogy mindent megvessünk, *ami van*, s megrettenjünk mindattól, *ami lehetne*; és ezt a mesés alakot aztán valahogy így jellemezhetnénk:

Az értelem cselekedetei – amelyek mélysége, koraérettsége és pontossága mindent meghalad, amit azelőtt megtapasztalt – szükségszerűen bizonyos állati félelmet hoznak létre.

Ez pedig azt jelenti: az élettől való rettegés legalábbis arányos azzal az ismerettel, amelyet az életről szerezhetünk.

(Ebből pedig azonnal azt következtethetjük, hogy Isten mérhetetlen undorral szemléli saját alkotását.)

Mégis megkérdeztem, naiv módon, magamtól: az az ember, aki már csak önmagát és Istent képes látni, aki magát csak a kárhozát és az üdvözülés közt tudja érzékelni, és fittyet hány arra, vajon a jövőben mit gondolnak majd róla az emberek – hogyan illik egy kétségbeesett gondolkodóhoz, hogy siralmasan meztelenül és magányosan, pusztán önmaga Semmiségének gyűrűjében topog –, szóval hogy egy ilyen embernek maradhat-e még szíve arra, hogy az írás játékaire gondoljon?

Úgy véltem, az ember soha nem ír csak egyvalakinek, s az ember – ha művészien ír – mindig többnek ír, mint csupán egyetlen egynek. Amíg valaki fontos nekünk, nyomorúságunk *kezelhető*; még hasznunkra lehet. És hitünk, amennyiben még megmaradt, nem irányul oly kizárólagosan Istenre, hogy ne maradna meg belőle valamicske, amellyel az izlés embereinek ítélete felé fordulunk, és reménységünket a szépirodalom kedvelőinek létére alapozzuk.

Ha úgy érzem, minden merőben hiúság, akkor ugyanez a gondolat megtiltja, hogy írjak.

Az ember azonban mindent birtokolni szeretne, az eget is, a hírnevet is; és Pascal épp ebben a vonatkozásban földibb s valóságosabb jelenség – s ezzel módosítja is önmaga nimbuszát –, mint azt vak rajongói hinni szeretnék.

Talán én találtam ki, hogy Pascal természetszemlélete szöges ellentéte annak, amit a lelkesült hívők zöme állít?

Igazolható vagy nem igazolható az a tény, hogy Pascal egyenesen törekedett arra, hogy ilyen különös reakciót váltson ki? – Ő, aki lemondását csak azért találja olyan édesnek, mert előtte kiadósan megalázta, megrontotta és megfertőzte azt, amiről lemond... Nem okádná ki a világot, ha előtte nem szennyezte volna be.

Páni félelme ellentmond annak a bizalomnak, amellyel az ég fűti a hívők tudatát – de nem kevésbé ellenkezik a tudomány látásmódjával is. (Bizonyos etimológiai lendülettel, járulékos pontossággal azt is mondhatnánk: a hívő *szemléli* (az eredetiben: *contemple*) az eget, míg a tudós *vizsgálja* azt (az eredetiben: *considère*).

A tudomány embere nélkül pillant fel a csillagos magasba, hogy bármilyen jelentést tulajdonítana az égi ábráknak. Saját lényének minden érzelmi összetevőjét kikapcsolja, „*körön kívül helyez*”. Igyekszik egyfajta gépet faragni önmagából, amely megfigyeléseket gyűjt, formulákat és törvényeket állapít meg abból a célból, hogy végül tudatosított, öntörvényű, definiált kifejezésekkel helyettesítse a jelenségek kaotikus halmazait.

Íme, látjuk: az *örökös csend* és a *borzalom* költője, a mi Pascalunk, gyökeresen különbözik szinte minden misztikustól és a tudósok többségétől.

Miután tehát Pascal komoly írói gondosságáról tett megjegyzésünket e kettős különbségtétellel kiegészítettük, és igazoltuk dicséretes és igen körültekintő stílári igyekezetét – következőképpen megállapítottuk félelmeinek és undorának keveredését azzal a titkos reménységgel, hogy elkápráztassa olvasóját és kikényszerítse csodálatát –, miután tehát a remetét az irodalmárok táborába szállítottuk le, nekifoghatunk megvizsgálni, mire használja irtózatos érzéseit és bámulatos eszköztárát.

És itt, ezen a ponton ellenszenvennemi találkozik; más szóval: itt, ezen a ponton vádolódom őt.

Elfogadom, hogy ő, a Teremtő tisztelője, a teremtésben csak annak távollétét képes megtagasztalni; elfogadom, hogy ő, a művész, a nagy művész – hiszen az –, ócsárolja a művészetet. Megértem, hogy mint matematikus – elmélyült matematikus –, a tudományt üres kíváncsiságnak nyilvánítja, amelynek megoldási javaslatai nem gyógyíthatják meg a lélek legsajgóbb fájdalmait. Nem helyeslem, hogy annak, ami viszonylagos értékrendünket alkotja, abszolút értékrendnek tekintsük. Kívánatosnak tartom, hogy a lehető legvilágosabb elképzelésünk legyen arról, mik vagyunk, hogy a tehetséget, amellyel rendelkezünk, úgy fogjuk fel, mint a véletlen ajándékát. Semmi kétség: a legnagyobb szellemek – mint elvárhattuk volna – nem mindig voltak azonosak azokkal, akiket megrendített gondolkodásunk esendősége, ingatagsága és elégtelensége. De hiányolunk valamit (bizonyos előkelőséget) ennek a nagyságnak jelzéseiben, aki nem érzi a véletlen jelentőségét, és annak a szellemnek gesztusaiban, amely nem ismeri fel ugyanolyan világosan és pontosan gyengéit és középszerűségeit, mint ahogy azt viszont érzékeli, hogy olykor-olykor szép fordulatok és csodálatos felismerések születnek tolla alatt.

Mindebben Pascal méltó önmagához.

De hogy töprengéseinek fanyar gyümölcsseit hogyan nyújtja át, az számomra kínos és gyűlöletes.

Én nem szenvedhetem az apológiákat. Ha van valami, amittől egy jelentős szellemnek menekülnie kell, sőt amit még csak nem is mérlegelhet, az az a szándék, hogy másokat *meg akarjon győzni*, és ebből a célból minden eszközt bevetessen.

A gazdaság, a politika és – sajnálatos módon – a vallásos hatalom nem riad vissza még tisztátalan eszközök bevetésétől sem, ha arról van szó, hogy hívőket és híveket toborozzon és meghajlítsa az emberek akaratát.

Minden propaganda mélységesen megveti az embert; minden propaganda az emberszeretet megcsúfolása; hiszen aki engem meg akar győzni, az szükségszerűen elköveti ellenem azt,

amit önmaga más részéről nem kíván. Úgy bánik velem, mint akit be kell csapnia. Stratégiának és módszernek iszonyatos elegyét hozza létre, érzelmeiket köt össze szillogizmusokkal, rémképeket gyárt, ígéretekkel halmoz el és fenyegetésekkel riogat, s felváltva táplálja bennünk az eszményt és a bestialitást.

Idézzé csak fel ki-ki magában, hogyan viselkedik egy szónok s ki mindenki szeretne bűvkörébe vonni közönségét. Mert hogyan bűvészkedik a szónok? Képeket és tüzet lop modorába, figurákat, ezer szóhullámot és harmóniát gyömöszöl fordulataiba, hogy állításait étellel töltsé meg, pedig azok önmagukban fabatkát sem érnek.

Mi az apologétika? Jó keresztényeket kell gyártani rossz érvekkel, állandóan emlegetni a logikát és a halált stb. Csinálhatná ezt rosszabbul a kígyó?

Éppen ez az, amit én *tisztátalannak* nevezek; ami számomra elviselhetetlen; ami úgy hat rám, mint egy merénylet. Ha létezik a Szellemnek etikája, akkor nincs semmi, ami azt mélyebben sértené.

Képzeljük el egy pillanatra, hogy a *Gondolatok* szándékait és érveit a *Vidéki levelek* szerzője szemügyre venné és ítélettel illetné. Hogy kérlelhetetlen tekintete mérlegelni kezdené a *Fogadás* érveit.

Pascal reakciója (a fizikai-mechanikai világegyetem eszméjétől való megundorodás) és ennek ellentéte (a rajongás) napjainkban már alig-alig fordul elő.

Az ismeretek gyarapodása ezen a területen, a halmozódó nagy-nagy újdonságok, a számtalan friss tény, az elméletek furcsaságai és ingatagsága, és főleg a jelenségek egyre nyilvánvalóbb függése a megfigyelés eszközeitől – mindez arra indítja kortársainkat, hogy tartózkodjanak a dolgok természetéről való ítélkezéstől. Tudjuk: az örökös csend nem más, mint képzelgés; és hogy nincsen hely a „térben”, ahol valami *rezonátor* (az eredetiben: *résonateur*) ne mutatná ki sugarak és energiák örökös jelenlétét.

A *Mysterium Jesuban* olvasható híres válasz: „Nem kerestél volna...” stb., meglehetősen olvasási emlék.

Clairvaux-i Bernát mondja (Bourdalue idézi a *Sermon de la grâce*-ban): Nisi enim prius quaesita, non quaereres; sicut nec eligeres nisi electa.

Pascal formulája nem egyezik teljesen Clairvaux-i Bernátéval. Pascalnál a keresés maga szolgál a keresett Lény létének bizonyítékául. A keresés egy titokzatos találás következménye, amely megelőzi amazt.

Bernátnál a lélek csak azért keres, hogy őt magát keressék. A lélek Isten-keresése feltételezi, hogy Isten is keresi a lelket. *Nem kerestél volna, ha én nem kerestelek volna téged már azelőtt. Nem keresnél engem, ha csak magadra kellene hagyatkoznod.*

Létezett egy bizonyos Noél páter is, akinek fénydefinícióján Pascal nem győzött gúnyolódni.

Ehhez csak annyit jegyeznek meg, hogy ez a – 17. században teljesen abszurdnak tűnő – definíció körülbelül éppen azt a mai legmodernebb elméletet fogalmazta meg és elővételezte, amely a fény mineműségét próbálja meghatározni (a sugarak részecsketermészetét).

Egyébként Pascal természetre vonatkozó gondolatai különösen aggodalmas szellemre vallanak. Ez a gondolatvilág nem vezetett sehová. Hiányzott belőle a természeti jelenségek mechanizmusait felmérő képzelőerő, amellyel Descartes oly hihetetlen mértékben rendelkezett, s amely – bármennyire is naivnak és félrevezetőnek rémlik is ez önmagában – mégiscsak a termékeny kutatómunka és a pozitív felfedezések tetemes sikerének feltétele.

Báthori Csaba fordítása

Paul Valéry szövegeinek eredeti forrása:

Oeuvres. Édition établie et annotée par Jean Hytier (Bibliothèque de la Pléiade), Gallimard, Paris, 1. kötet, 1980, 458–473. pp.